

Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 18, No 2, Autumn and Winter 2025
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

DOI: doi.org/10.48308/irhj.2025.238482.1396

Research Paper

The Tudeh Party's Media Positions Regarding Truman's Point Four Aid to Iran During the Mossadegh Administration

1. Farhad NamBradarshad,^{ID} 2. Motaleb Motalebi^{ID}

1. PhD in History of the Islamic Revolution. Expert in the release of international documents. National Archives and Library Organization of Iran. (Corresponding author). Email: f-baradarshad@nali.com

2. Assistant Professor of History. Faculty Member, Documentation Research Institute. National Documentation and Library Organization. Tehran, Iran, Email: M-motalebi@nali.com

Received: 2025/01/22 PP 54-80 Accepted: 2025/06/02

Abstract

With the onset of the Cold War, the Soviet Union was in a fierce confrontation with the United States, seen as a symbol of imperialism. The Soviets viewed economic support and the dispatch of Point Four experts to Iran as an act against the Soviet Union and as part of the promotion of capitalist values. This perception was influenced by the ideological and geopolitical confrontation between communism and the capitalist world. The question of this research, which is presented with a descriptive-analytical method and based on unpublished documents and press, is: What positions did the Tudeh Party, whose goals were in line with Soviet policies, adopt towards the American Point Four experts during the prime ministership of Dr. Mossadegh, and how is the impact of these positions on the change in the approach of the US government to provide Point Four aid to Iran assessed?

Based on the findings, the Tudeh Party, aligned with the global policy of communism, opposed the expansion of American influence and opposed Point Four aid and the American way of life in its affiliated publications. By creating strikes and various tactics of media sabotage in line with its goals, this party tried to make the American aid program appear as a yoke on the shoulders of the Iranians, which was presented by spies pretending to be advisors, to both limit the Mossadegh government and reduce or neutralize the actions of American experts.

Keywords: Mossadegh government, Truman's Point Four, economic aid, Tudeh Party, press.

Citation: NamBradarshad, Farhad, and Motaleb Motalebi. 2025. *The Tudeh Party's Media Positions Regarding Truman's Point Four Aid to Iran During the Mossadegh Administration*, Journal of History of Iran, Autumn and Winter, Vol 17, No 2, PP 54-80.

Copyright:©2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

After World War II, the United States, in addition to diplomatic threats, including Soviet pressure and threats to withdraw its troops from northwest Iran, turned to creating economic alliances with a political background and used its technical and technological resources to create a “balance of power” against the Soviet threat. These resources included economic, technical, and security assistance to allies thought to have the potential to help maintain the balance of power of the United States against communist countries. In particular, by assisting Middle Eastern countries, it tried to prevent Soviet supporters from coming to power. The assistance known as “Truman’s Four Principles” was the most important and extensive type of mobilization of American technical resources, which had geographical dispersion, several* personnel and diversity in various fields of activity.

Point Four assistance began in the late 1920s and during the Razm-Ara government (October 17, 1940). The promise of aid under the Four Principles and the implicit support of the United States in nationalizing Iranian oil to the Mossadegh government was presented by the media as an imperialist conspiracy against the Soviet Union. The Soviet press considered the National Front to be the greatest danger because it had sided with the United States in the oil crisis (Katouzian, 1993: 212). In such circumstances, the Soviet Union and the Tudeh Party were more inclined towards Britain and its presence in Iran, so that perhaps Iran and the Middle East would remain away from the sphere of American influence. The term “oil mass” that Mossadegh used to describe the supporters of this theory (Katouzian, 1994: 212) supported this perception. Therefore, the main ambiguity of the study is the nature and positions of the Tudeh Party towards Truman’s aid under the Four Principles, and it aims to answer this with a descriptive-analytical approach and relying on the press and unpublished documents.

Materials and Methods

With the arrival of the American financial advisory board, headed by Arthur Millspaugh, to Iran in 1942, the pro-Soviet front began very early. This may have been instigated by the Soviet government, as the Soviet government was instrumental in expelling the former American financial advisors. From the perspective of the Tudeh Party, this action was interpreted as dependence on America, and for this reason, they viewed the situation of the Mossadegh government with a strong critical view, and even went beyond criticism and

began to insult the Mossadegh government and the media destruction of the Americans, and to denounce American imperialism. The anti-American attitude of the Tudeh Party caused them to accuse Mossadegh of being an “agent” and “expert” in imperialist policies, and to distrust the issue of oil nationalization. Another position of the party was related to the nationalization of oil. The Tudeh Party’s educational publication wrote about oil nationalization: “This so-called nationalization of oil must expel the British imperialists from Iran to make room for make room for successful American imperialism... The National Front is not unwilling that the nation be so busy with hostility against all the British that they completely forget about American imperialism... American imperialism also wants oil nationalization... The National Front is an illiterate propagandist of nationalism; To separate and distance the struggle of the Iranian nation from the struggle of other nations and to create hostility towards the Soviet country... Finally, to serve American imperialism, they concluded that “the masses should not support the oil nationalization movement that has taken place following the national bourgeoisie.” This study, using historical research and documentary analysis, examines the Tudeh Party’s approach and its compatibility with Soviet goals towards Truman’s Point Four aid to the Mossadegh government, which led to a change in the US approach towards the Mossadegh government, and what media and propaganda tactics did the Tudeh Party use to achieve its goals?

Results and discussion

The Tudeh Party considered the increased presence of American advisors to be an obstacle to the formation of various strikes and the pursuit of its goals, because they considered their presence to be equivalent to control of factories and government institutions, suppression of the labor movement, and fire and blood. William Warren, head of the Principal Four Administration of Iran, admitted that in 1952, the health aid of the Principal Four had reduced malaria in some areas by a quarter. The local people also had good relations with them. In the meantime, the Tudeh Party had concentrated all its propaganda power in these villages where the American experts were working.

After the Tudeh Party was outlawed in 1948, the party’s activities took the form of forming groups and societies called the “National Society for Combating Colonialism” and the “Iranian Society for Peace Supporters,” which, in addition to holding demonstrations, published affiliated newspapers such as “Shahbaz” and “Maslhat” to promote Soviet communist goals. Other

newspapers of this party include Sangar Solh, Nama Manda, Nama Azarbaijan, Baqoos Hadar, Banh Mardud, Vorar Kar, Ranj O Ganj, and Besoo Aindayad. The content of these publications included various political issues, including denouncing American imperialism. The leftist newspapers tried to prove that the American government fully supported British policies. The party had its own media sabotage tactics against each axis of struggle. The Tudeh Party distorted and ridiculed the issue of improving the breed of cattle and draft animals and breeding draft mules, and used traditional Iranian customs and poems against it. The Tudeh Party newspapers wrote in this regard: "Ah! The great United States is coming to help Iran, and what will Iran gain? How many donkeys! The people are hungry, but what are the results and promises of the wealthy imperialist? How many donkeys?" Moscow Radio also made a provocative move, ridiculing this incident, and every night it talked about the donkeys brought to Iran. Accordingly, the communists were skilled propagandists and acted more cleverly than any group in Iran. Accordingly, the continuation of economic and technical aid, American security assistance to the Mossadegh government, was defined as a hostage to a kind of reform in the Mossadegh government's relations with the communists, headed by the Tudeh Party, and political alliance with the United States.

The campaign tactics of the Iranian Tudeh Party were aligned with other communists in other parts of the world and were managed by Soviet sympathizers. In other words, the official position of the Tudeh Party regarding the US's four-point aid to the Mossadegh government was, in principle, in line with the global policy of communism and the Soviet state. The campaigns against American experts were based on anything that could have good media coverage, and their tactics were in line with the changing conditions.

Conclusion

The situation of the Tudeh Party and its relations with the Mossadegh government created multifaceted conditions. Although the leaders of the Tudeh Party, including Kianuri, claimed to support and assist the Mossadegh government, the content of the party's press and publications, although not uniform, strongly refuted this claim. On the one hand, the party's closeness to the government and Mossadegh's tolerance of their actions had caused concern in the United States and served as an excuse to delay or prevent the granting of financial assistance under the Fourth Principle of the United

States to Iran. On the other hand, it played an important role in distancing the Truman administration from Mossadegh and turning the United States towards the program of “blocking Soviet influence” in Iran; an issue that was emphasized during the Eisenhower administration and led to a change in the American approach towards the National Front and its representative, the Mossadegh government. In the new American perspective, Mossadegh was not known to be a supporter of communism, but his policies destabilized Iran and paved the way for the activities of the only organized party in Iran, the Tudeh Party.

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

مجله تاریخ ایران

سال ۱۸، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۴
شاپا الکترونیکی: 2588-6916 شاپا: 2008-7357

DOI: doi.org/10.48308/irhj.2025.238482.1396

مقاله پژوهشی

مواضع رسانه‌ای حزب توده در قبال کمک‌های اصل چهار ترومن به ایران در دوره دولت مصدق

فرهاد نام برادرشاد، ^{id} ۲. مطلب مطلبی ^{id}

۱. دانش‌آموخته دکتری تاریخ انقلاب اسلامی. کارشناس آزادسازی اسناد بین‌المللی. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. (نویسنده مسئول). تهران، ایران. رایانامه: f-baradarshad@nali.com

۲. استادیار. هیئت علمی پژوهشکده اسناد. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران، رایانامه: M-motalebi@nali.com

دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۳ صص ۵۴-۸۰ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۲

چکیده

با آغاز جنگ سرد، شوروی در تقابل شدیدی با آمریکا به عنوان نماد امپریالیسم قرار داشت. حمایت اقتصادی و اعزام کارشناسان اصل چهار به ایران، از نظر شوروی به عنوان اقدامی علیه شوروی و به منظور ترویج ارزش‌های سرمایه‌داری تلقی می‌شد. این تلقی متأثر از تقابل ایدئولوژیکی و ژئوپلیتیکی کمونیسم با جهان سرمایه‌داری بود. بنابراین هواخواهان کمونیسم در ایران، باید شرایط را چنان بر کارشناسان آمریکایی سخت می‌کردند که خود مستعفی و از ایران خارج شوند. حزب توده، مهم‌ترین نیروی حامی کمونیسم در ایران، از گسترش نفوذ آمریکا در ایران نگران بود و کمک‌های اصل چهار ترومن را تهدیدی برای خود و امنیت ملی ایران قلمداد می‌کرد. مسئله این پژوهش که با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با تمرکز بر اسناد منتشرنشده و مطبوعات ارائه شده، این است که حزب توده در دوران نخست‌وزیری دکتر مصدق چه مواضع و تاکتیک‌های رسانه‌ای در مقابل کارشناسان اصل چهار آمریکا اتخاذ کرده بود و آثار این مواضع بر تغییر رویکرد آمریکا در ارائه کمک‌های اصل چهار چگونه ارزیابی می‌شود؟

بر پایه یافته‌ها، حزب توده هم‌گرا با مشی جهانی کمونیسم، به ضدیت با گسترش نفوذ آمریکا پرداخت و در نشریات وابسته خود، مخالف کمک‌های اصل چهار و شیوه زندگی آمریکایی بود. این حزب با ایجاد اعتصابات و تاکتیک‌های متنوع تخریب رسانه‌ای در راستای اهداف خود، تلاش می‌کرد برنامه کمک‌های آمریکا را یوغی بر گردن ایرانیان بنمایاند که از سوی جاسوسان مستشارانما عرضه می‌شد تا هم دولت مصدق را محدود و هم اقدامات کارشناسان آمریکایی را کم یا بی‌اثر کند.

واژه‌های کلیدی: اصل چهار ترومن، کمک‌های اقتصادی، حزب توده، مطبوعات، دولت مصدق.

استاد: برادرشاد، فرهاد، مطلب مطلبی. (۱۴۰۴). مواضع رسانه‌ای حزب توده در قبال کمک‌های اصل چهار ترومن به ایران در دوره دولت مصدق، مجله تاریخ ایران، پاییز و زمستان، سال ۱۸، شماره ۲، صص ۵۴-۸۰.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

پس از جنگ جهانی دوم، آمریکا در کنار تهدیدات دیپلماتیک، از جمله فشار و تهدید شوروی برای خارج کردن سربازان خود از شمال غرب ایران، به ایجاد ائتلاف‌های اقتصادی با زمینه سیاسی روی آورد و از بسیج منابع فنی و تکنولوژیک خود برای ایجاد «موازنه قدرت» در مقابل تهدید شوروی بهره برد. این منابع شامل کمک‌های اقتصادی، فنی و امنیتی به متحدانی بود که تصور می‌شد توان بالقوه‌ای برای کمک به حفظ موازنه قدرت آمریکا در مقابل کشورهای کمونیستی دارند؛ به خصوص با ارائه کمک به کشورهای خاورمیانه، تلاش می‌کرد از روی کار آمدن طرفداران شوروی جلوگیری کند. کمک‌های مشهور به «اصل چهار ترومن» مهم‌ترین و گسترده‌ترین نوع از بسیج منابع فنی آمریکا بود که از پراکندگی جغرافیایی، تعداد پرسنل و تنوع در زمینه‌های مختلف فعالیت برخوردار بودند.

کمک‌های اصل چهار در اواخر دهه ۲۰ شمسی و در دوران دولت رزم‌آرا (۲۷ مهر ۱۳۲۹) آغاز گردید. وعده ارائه کمک‌های اصل چهار و حمایت ضمنی آمریکا در امر ملی کردن نفت ایران به دولت مصدق، از سوی رسانه‌ها توطئه‌ای امپریالیستی علیه شوروی معرفی شد. مطبوعات شوروی جبهه ملی را بزرگ‌ترین خطر تلقی می‌کردند؛ زیرا در غائله نفت سمت و سوی آمریکا گرفته بود (همایون کاتوزیان، ۱۳۹۳: ۲۱۲). در چنین شرایطی، شوروی و حزب توده به بریتانیا و حضور آن در ایران بیشتر متمایل بودند؛ تا شاید ایران و خاورمیانه از حوزه نفوذ آمریکا دور بماند. اصطلاح «توده‌ای نفتی» که مصدق برای توصیف طرفداران این نظریه به کار می‌برد (همایون کاتوزیان، ۱۳۹۳: ۲۱۲)، مؤید این برداشت بود.^۱ بنابراین ابهام اصلی پژوهش ماهیت و مواضع حزب توده در قبال کمک‌های اصل چهار ترومن است و بر آن است تا با رویکردی توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر مطبوعات و اسناد منتشر نشده، بدان پاسخ دهد.

پیشینه پژوهش

سیاست خارجی آمریکا و شاه^۲ پژوهشی است که برای تحلیل نیروهایی که آمریکا از طریق نفوذ اقتصادی در ایران درگیر کرد و همچنین مواضع دولت‌های ایران در قبال کمک‌های آمریکایی، از جمله دولت دکتر مصدق، مهم ارزیابی می‌شود. مؤلف این اثر کوشیده است بینشی در مورد نیروهایی که آمریکا از طریق آن سیاست خارجی کشورهای چون ایران را شکل می‌داد، فراهم سازد و چالش طیف‌های سیاسی و هواخواه کشور شوروی را در تقابل با این نیروهای آمریکایی تحلیل کند. این پژوهش به تاکتیک‌های رسانه‌ای حزب توده پرداخته و تحلیل محتوایی نشریات این حزب را مورد نظر قرار نداده

۱. در مقابل، حزب توده هم در نشریات مصدق را «دلال نفتی» می‌خواند (روزنامه مردم، ۱۹ مرداد ۱۳۳۰: شماره ۹۷، ص ۱).

۲. مارک گازیوروسکی (۱۳۷۱)، سیاست خارجی آمریکا و شاه: بنای دولتی دست‌نشانده در ایران، ترجمه فریدون فاطمی، تهران: نشر مرکز.

است. ویدا همراز در بررسی اهداف و عملکرد اصل چهار ترومن^۱ شکل‌گیری و گستره فعالیت‌های این نهاد در جهان و ایران را توصیف کرده است. این اثر فصلی مستقل به عنوان اصل چهار ترومن در ایران نیز دارد که اقدامات هیئت‌های آمریکایی را توصیف کرده و به برخی از آثار اجتماعی و طرح‌های اقتصادی-توسعه‌ای آمریکا و همچنین برخی از لایه‌های پنهان، رویکردهای آمریکا و الزامات هیئت حاکمه ایران و تقابل طیف‌های سیاسی پرداخته است. نگارندگان مقاله «اصل چهار ترومن و امکان توسعه در ایران»^۲ از منظر جامعه‌شناسی تاریخی اصل چهار را مورد بررسی قرار داده و تلاش کرده‌اند نظریه‌های مختلف علت وجودی گرایش ایران به آمریکا را در این برهه زمانی مورد بررسی قرار دهند. البته خود نویسندگان گرایشی به یک نظریه خاص ندارند و صرفاً گذری تئوریک به این حوزه داشته‌اند و توجه اصلی پژوهش به تقابل حزب توده با اقدامات اصل چهار در ایران نبوده است.

«بازتاب سیاست ضد امپریالیسم شوروی در نشریات حزب توده»^۳ مقاله‌ای است که نگرش حزب توده به نخست‌وزیری مصدق و نزدیکی وی به آمریکا را مورد مطالعه قرار داده است. این مقاله محتوای بسیاری از مطبوعات حزب توده را مورد تحلیل قرار داده و نشان داده است که چگونه این حزب نوعی «آمریکاستیزی» را در قالب تقبیح حضور کارشناسان آمریکایی در ایران رواج می‌داد و شوروی را به عنوان «نماد صلح جهانی» در مقابل «فاشیسم آمریکا» معرفی می‌کرد. با وجود این، نویسندگان این پژوهش تحلیل اسناد دیگر مراکز و همچنین خاطرات کارشناسان اصل چهار آمریکا را در مقابل این آمریکاستیزی مورد نظر قرار نداده‌اند و ارتباط علمی و عملی حزب توده با دیگر احزاب را برای تحت فشار قرار دادن دولت مصدق و امتیازگیری از آن مغفول گذاشته‌اند.

پژوهش‌های دیگری به ارتباط کارشناسان اقتصادی آمریکا با دولت مصدق پرداخته‌اند که سخن جدیدی در رابطه با نوع برخورد حزب توده با کارشناسان اصل چهار نداشته و مخالفت با حضور کارشناسان آمریکایی را در قالب مخالفت کلی طیف‌های سیاسی و مذهبی با استعمار آمریکا مطرح کرده‌اند. امری که نقطه تمایز مطالعه حاضر است، تحلیل داده‌های اسنادی و محتوای نشریات حزب توده و مقابله آن با خاطرات و تواریخ شفاهی کارشناسان آمریکایی اصل چهار در ایران و خاطرات رهبران حزب توده می‌باشد تا از این طریق تناسب هم‌گرایی حزب توده با کشور شوروی در مدیریت اعتصابات و نشریات علیه کارشناسان اصل چهار را مورد مذاقه قرار دهد و نتیجه آن را در تغییر رویکرد سیاسی و اقتصادی دولت آمریکا در قبال دولت جبهه ملی ردیابی کند.

۱. ویدا همراز (۱۳۸۱)، بررسی اهداف و عملکرد اصل چهار ترومن: هیئت عملیات اقتصادی آمریکا در ایران، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
۲. مرتضی سالمی قمصری و دیگران (۱۳۹۹)، «اصل چهار ترومن و امکان توسعه در ایران»، فصلنامه علمی برنامه‌ریزی رفاه توسعه اجتماعی، سال یازدهم، شماره ۴۳، صص ۱۶۱-۱۹۷.

۳. زهرا سرگز و دیگران (زمستان ۱۴۰۰)، «بازتاب سیاست ضد امپریالیسم شوروی در مطبوعات حزب توده (۱۳۳۲-۱۳۳۰ش)»، فصلنامه تاریخ روابط خارجی، سال ۲۳، شماره ۸۹، صص ۷۷-۱۰۰.

تقابل حزب توده با مستشاران اقتصادی آمریکایی در دهه بیست شمیسی

با ورود هیئت مستشاران مالی آمریکایی به ریاست آرتور میلسپو به ایران در سال ۱۳۳۱، جبهه‌گیری طرفداران شوروی بسیار زود آغاز شد. این امر ممکن است با تحریک دولت شوروی صورت گرفته باشد؛ زیرا در اخراج مستشاران مالی پیشین آمریکایی، دولت شوروی مؤثر بود. ضدیت حزب توده و طرفداران شوروی در ایران، نسبت به فعالیت هیأت مالی آمریکایی به قدری بود که همه جور عناوین و افترا به آنها زده می‌شد و در خیابان‌ها برچسب «کاپیتالیست» و «فاشیست» به میلسپو زده بودند (میلسپو، ۱۳۷۰: ۱۹۳). یکی از دلایل این امر، مربوط به منافع آگهی‌های دولتی بود که آنها ادعا داشتند میلسپو به دلیل ضدیت با حزب توده، این منافع را از نشریات حزب قطع کرده بود؛ زیرا پیش از این، آگهی‌های دولتی بین روزنامه‌ها توزیع می‌شد. میلسپو برای ایجاد مدیریت مالی، چندین روزنامه را برای نشر آگهی‌ها انتخاب و نشریات دیگر، از جمله روزنامه‌های حزب توده را که به دولت بدهی داشتند، حذف کرد. نتیجه آن شد که طرفداران این حزب در ۱۲ مرداد ۱۳۳۳ نوشتند: «میلسپو یک دیکتاتور اقتصادی و سیاسی در ایران، چگونه در دو ماه اخیر منافع آگهی‌های دولتی را به روزنامه‌های موافق خود داد. وی آگهی‌های دولتی را به صورت رشوه درآورده است» (میلسپو، ۱۳۷۰: ۱۹۴). از نظر طرفداران شوروی و حزب توده، امور اقتصادی ایران دستاویز پیشبرد امور سیاسی گردیده بود. برای تلافی اقدامات هیئت مالی میلسپو، حزب توده میتینگ بزرگی در مقابل ساختمان مجلس برپا کرد و با دادن شعار علیه هیئت مالی میلسپو، به دنبال محکوم کردن اقدامات وی بود. در همین راستا حزب توده در شهرهای شمالی نیز تظاهراتی شکل داد (میلسپو، همان، ۲۵۵).

در مقابل هواخواهان شوروی، سازمان سیا از دوره هری ترومن^۱ در چارچوب عملیات «بدامن»^۲ سعی داشت با قرار دادن مقالات و کاریکاتورهای ضد کمونیستی در روزنامه‌ها، پخش کتاب‌ها و شایعات و اعلامیه‌های منتقد اتحاد شوروی و حزب توده، آنها را در ایران کنترل و تضعیف کنند (روزبهرانی، ۱۳۹۱: ۱۲۹). در همین راستا، مأموران سیا با حمله و برهم زدن راهپیمایی‌های حزب توده و تأمین مالی گروه‌های ضد کمونیستی، از جمله حزب پان‌ایرانیست و حزب سومکا که دائماً با توده‌ای‌ها در خیابان درگیر بودند، به مقابله با آنها پرداختند (گازیوروسکی، ۱۳۷۹: ۸۴). علاوه بر عملیات سیاسی و امنیتی، آمریکا عرضه کمک‌های موسوم به «اصل چهار ترومن» و اعزام کارشناسان فنی و اقتصادی را در زمان نخست‌وزیری رزم‌آرا آغاز کرد. جرج آلن سفیر آمریکا در ایران، اذعان داشت که تبلیغات شدید شوروی و طرفداران آنها

۱. Harry s. Truman.

۲. Bedamen: در مورد عملیات «بدامن» به مقاله مارک گازیوروسکی (بهار ۱۳۷۹)، «سیاست ایالات متحده در قبال ایران در زمان ترومن»، ترجمه مریم بهرامیان، تاریخ روابط خارجی، شماره ۲ رجوع کنید.

۳. George Allen: دیپلمات آمریکایی که در سال‌های ۱۳۲۵ تا ۱۳۲۷ سفیر آمریکا در ایران بود (بهر، ۱۴۰۱: ۲۷/۱).

همواره مردم ایران را از آمریکا برحذر داشته و بسیاری از ایرانیان پیرو سیاست موازنه و بی‌طرفی گردیده و این مسئله را حداقل تا اندازه‌ای باور کرده‌اند. به عقیده سفیر آمریکا، مردم ایران تفاوتی بین «امپریالیسم شوروی» و «امپریالیسم آمریکا» نمی‌بینند و هر دوی آنها را لعن می‌کنند (یوناه و نانز، ۱۳۷۸: ۲۹۶). تأخیر در تعهدات آمریکا در عرضه کمک‌های مالی و فنی اصل چهار در سال ۱۳۲۹، دلیلی گردید که رسانه‌ها از بی‌اعتباری سخن آمریکایی‌ها در کمک مالی مطالبی را منتشر کنند؛ به گونه‌ای که برای اشاره به وعده دروغین، اصطلاح «وعده آمریکایی» را به کار می‌بردند (روبین، ۱۳۶۳: ۵۷).

دفتر یادداشت‌های سیاسی انگلیس، توضیحات روزنامه‌های حزب توده را که سعی داشتند ارزش کمک‌های اولیه اصل چهار آمریکا را کم جلوه دهند، انعکاس داده و حتی به رنجش و عصبانیت روزنامه‌های چپ توجه کردند (بارل، ۱۳۹۵: ۱۳/۱۲۳۸). نشریات حزب توده بازگشت به نگرش سنتی و اتحاد با شوروی را خواستار شدند. تحت تأثیر بدقولی آمریکایی‌ها در پرداخت وام و کمک به برنامه اول توسعه، محدودیت‌های تحمیل شده بر حزب توده از سال ۱۳۲۷ اندکی کاهش یافت (اسکندریان، ۱۴۰۱: ۶۴-۶۵)، ولی ترور ناکام شاه که در ۱۵ آبان ۱۳۲۷ در زمان دولت ساعد (آبان ۱۳۲۷ تا اسفند ۱۳۲۸) اتفاق افتاد و به حزب توده منتسب شد، منجر به غیر قانونی اعلام شدن این حزب گردید (همراز، ۱۳۸۱: ۵۰).

سیاست کمک‌های اصل چهار در دوره دولت مصدق

در ۱۶ آبان ۱۳۳۰ ویلیام وارن^۱ به ریاست گروه اولیه کارشناسان اصل چهار در ایران منصوب شد و در هفتم آذر به ایران آمد (Warne, 1956: 20). به‌طور کلی کارشناسان اصل چهار، غذا (تولید محصولات کشاورزی)، بهداشت و تربیت (آموزش در همه سطوح) را سه رکن اساسی سعادت (ایران) و وظیفه خود معرفی کرده بودند (اطلاعات ماهانه، بهمن ۱۳۳۱: شماره ۵۹، ص ۵). عمده طرح‌های عمرانی برنامه اول توسعه (۱۳۲۷-۱۳۳۳)، هدف اولیه اصل چهار برای عملیات اجرایی بود. در زمان تحریم نفتی دولت مصدق، اصل چهار تنها نماینده در زمینه اقتصاد بود که بخشی از بودجه خود را برای جلوگیری از شکست کامل پروژه‌های برنامه اول توسعه اختصاص داد (خرازی، ۱۳۸۰: ۶۲). در حوزه عمرانی به ساخت مدارس، درمانگاه‌ها، ساخت راه و حفر چاه‌ها و غیره پرداختند. در حوزه روستایی به امر بهداشت کشاورزان، ایجاد تعاونی‌های روستایی و کمک در افزایش بهره‌وری اراضی... مشغول بودند و در بخش فرهنگی به همراهی در ساخت دانشگاه‌ها و تجهیز آنها، طراحی، تدوین و اجرای برنامه‌های آموزشی در مناطق شهری و روستایی... همکاری داشتند. به تدریج بخشی از این کمک‌ها به کسری بودجه دولت ایران اختصاص یافت و این سرآغاز وابستگی رسمی بودجه دولت‌ها به این نهاد بود

(Warne, 1956: 30-84). تحریم‌های نفتی بریتانیا، دکتر مصدق را ملزم به درخواست‌های مختلف از مقامات و سفیران آمریکا برای افزودن به کمک‌ها می‌کرد.

دکتر مصدق در ملاقات با لوئی هندرسون^۱ سفیر جدید آمریکا در ایران، تقاضای کمک مالی علاوه بر کمک‌های اصل چهار از ایالات متحده را برای جبران کسری بودجه ایران مطرح کرد. مصدق به سفیر آمریکا گفت ایران بدون دریافت کمک آمریکا قادر به نجات اقتصادش نیست و از تهدید کمونیسم و حزب توده گریزی نخواهد بود: «من با خلوص نیت حرف می‌زنم. به خدا قسم اگر به ایران کمک خارجی نشود، از هم متلاشی خواهد شد و در عرض سی روز انقلاب کمونیستی صورت می‌گیرد» (بلیک، ۱۳۹۴: ۷۷). او سعی کرد دولت آمریکا را مسئول آنچه پس از آن روی خواهد داد، معرفی کند: «این برای شما آمریکایی‌ها خیلی ارزان تر تمام می‌شود که الان ۳۰ میلیون دلار بدهید تا اینکه برای جنگ با شوروی، راهتان را به تهران باز کنید... آقای وارن، اگر به خاطر همسایگان شمالی ما نبود، شما اکنون اینجا نبودید...» (وارن، ۱۳۹۴: ۴۳۴). با مشخص شدن محتوای ملاقات مصدق با هندرسون، روزنامه «داد» در ۲۳ آبان ۱۳۳۰ نوشت: «دکتر مصدق شخصاً نامه‌ای برای رئیس‌جمهور آمریکا فرستاده و در آن تقاضای کمک مالی از آمریکا کرده است. شاید متن این نامه از سوی ریاست جمهوری آمریکا منتشر گردد. یک نامه خفت‌بار برای ملت ایران که نخست‌وزیرش دست‌گذاری به سمت ترومن دراز کرده است» (روزنامه داد، ۲۳ آبان ۱۳۳۰: شماره ۲۲۴۱، ص ۲).

سفیر آمریکا هرگونه کمک علاوه بر قرارداد اصل چهار را منوط به قانون امنیت مشترک (M.S.A) کرده بود.^۲ در اوج مشکلات اقتصادی و تحریم نفتی ایران، آمریکا عرضه کمک‌های اقتصادی و استمرار کمک‌های اصل چهار را به دور شدن مصدق از توده‌ای‌ها وابسته کرده بود. در این شرایط، آمریکا به اتخاذ و اجرای سیاست دوگانه و فرصت‌طلبانه ترغیب شده بود. با نزدیک نگه داشتن مصدق و قول میانجی‌گری بین ایران و انگلیس، از افتادن مصدق در دامان کمونیسم و توده‌ای‌ها ممانعت ایجاد می‌کرد (بیل، ۱۳۷۱: ۱۰۵).^۳ دکتر مصدق در مقابل چنین دیدگاهی پاسخ می‌داد: «حزب توده صیغه کمونیستی دارد و از آنجا که کمونیسم حاصل فقر و بدبختی است، ارائه نکردن کمک‌های مالی و اقتصادی آمریکا به ایران، مانند این است که از انتقال خون به بیماری که از نبود خون در حال مرگ است، جلوگیری

۱. Loy Henderson، وی در ۱۹ شهریور ۱۳۳۰ جانشین هنری گریبی سفیر آمریکا در ایران شد (بور، ۱۴۰۱: ۲۸/۱).

۲. این قانون تأکید داشت شورایی که از کمک آمریکا برخوردار می‌شوند، ملزم به تقویت نیروهای دفاعی خود و کمک به دفاع از دنیای آزاد می‌باشند و باید در پیشرفت و ترقی جهان آزاد سهمی داشته باشند. دکتر مصدق در راستای همان سیاست موازنه منفی، عقیده داشت که پذیرش این قانون، بی‌طرفی ایران را به خطر خواهد انداخت (بشیر گنبدی، ۱۳۸۲: ۱۱۴/۱).

۳. پژوهشگری با یک دیپلمات آمریکایی متخصص کنترل فعالیت‌های حزب توده و دو مأمور سیا صاحب‌ای انجام داد. آنها تأکید کردند که حزب توده زیاد قدرتمند نبود و مقامات بلندپایه آمریکایی برای پوشش دادن هدف اصلی، یعنی تسلط بر منابع نفتی، درباره توان حزب و اتکای مصدق به آن بزرگ‌نمایی کردند (سلیمانی، ۱۳۹۰: ۱۲۴).

شود» (بارل، ۱۳۹۵: ۱۴/۱۷۱-۱۷۲).

سیاست مصدق در برابر استراتژی اقتصادی دولت ترومن، حفظ روابط دوستانه و استفاده از فرصت منفعت با سیاست موازنه منفی بود. احتمالاً تصور مصدق این بود که با کمک‌های مالی و فنی آمریکا، در شرایط سخت تحریمی دوام می‌آورد و در نهایت مناقشه نفتی را به سود خود فیصله می‌دهد. ارسال نامه‌های مختلف مصدق به رؤسای جمهور آمریکا، در همین راستا تعریف می‌شود. در شرایط سخت تحریم، فشار کمونیست‌ها و لحن ضد آمریکایی مطبوعات توده بیشتر می‌شد و انتقادات از اداره اصل چهار ترومن، صبر آمریکا را لبریز می‌کرد. با این حال، دولت آمریکا به دنبال راه حلی برای برون‌رفت از مسئله نفت بود. اوراق قرضه دولت مصدق برای تأمین بخشی از کسری بودجه، تکافوی هزینه را نمی‌داد و بزرگ‌نمایی خطر تهدید کمونیست برای دریافت کمک‌های اقتصادی آمریکا نیز به نتیجه نرسید.

تحلیل مواضع حزب توده در قبال کمک‌های اصل چهار

حزب توده در محورهای مختلفی در مقابل اقدامات کارشناسان آمریکایی و به تبع آن، در مقابل دولت مصدق موضع می‌گرفت:

الف. تبلیغ وابستگی مصدق: یکی از جلوه‌های مهم سیاست مصدق این بود که در مقابل فشارهای انگلستان، از دولت آمریکا کمک و پشتیبانی لازم را دریافت نماید (سحابی، ۱۳۸۹: ۱۱۶). این اقدام از دیدگاه حزب توده، وابستگی به آمریکا تعبیر می‌شد و به همین دلیل با دیده انتقادی شدیدی به اوضاع دولت مصدق می‌نگریست و حتی پا را فراتر از انتقاد می‌گذاشت و شروع به ناسزاگویی به دولت مصدق و تخریب رسانه‌ای آمریکایی‌ها می‌کرد و به تقبیح امپریالیسم آمریکا می‌پرداخت (برهان، ۱۳۷۸: ۸۴/۲). «دولت مصدق با مانورهای مزورانه خود، روز به روز بر دامنه وابستگی به امپریالیست‌های آمریکایی می‌افزاید. مصدق آمریکایی‌ها را خارجی نمی‌داند؛ زیرا آنها تکیه‌گاه وی هستند» (روزنامه به سوی آینده، ۲۳ دی ۱۳۳۱: شماره ۵۴، ص ۱). «مصدق بدون اختیار... خزانه عمومی و اوقاف را به پای جاسوسان آمریکایی ریخته است...» (ترکمان، ۱۳۶۱: ۱۴۶). حزب توده کمک‌های اصل چهار را در قالب اعزام مستشار، خطری برای استقلال و حاکمیت ملی نشان می‌داد.

ب. ضدیت با ملی شدن نفت: نگرش ضد آمریکایی حزب توده، باعث شده بود مصدق را به «عامل» و «مهره» سیاست‌های امپریالیسم متهم سازند (عموی، ۱۳۸۰: ۶۷) و به مسئله ملی شدن نفت نیز بی‌اعتماد باشند.^۱ موضع‌گیری دیگر حزب، مربوط به ملی شدن نفت بود. نشریه تعلیماتی حزب توده درباره ملی شدن نفت نوشت: «این ملی شدن کذایی نفت، باید امپریالیست‌های انگلیس

۱. اساساً در تحلیل‌های نشریات حزب توده، موضوع نهضت ملی نفت یک «جریان رفرمیستی دروغین» از سوی «عامل رسوای آمریکا» شناخته می‌شد (روزنامه به سوی آینده، ۳ مهر ۱۳۲۹: شماره ۱۲۱، ص ۴).

را از ایران بیرون کند تا جا برای امپریالیسم متوفق آمریکا باز شود... جبهه ملی بی میل نیست که ملت چنان سرگرم دشمنی با همه انگلیسی‌ها باشد که امپریالیسم آمریکا را به کلی به دست فراموشی بسپارند... امپریالیسم آمریکا نیز خواهان ملی شدن نفت می‌باشد... جبهه ملی مبلغ کم‌سواد ناسیونالیسم است؛ برای جدا کردن و دور داشتن مبارزه ملت ایران از مبارزه ملت‌های دیگر و برای ایجاد دشمنی با کشور شوروی... بالاخره برای خدمت به امپریالیسم آمریکا» (میاتا، ۱۳۸۷: ۱۴۳). به این ترتیب نتیجه‌گیری می‌کردند که: «توده‌ای‌ها نباید از جنبش ملی کردن نفتی که پیرو بورژوازی ملی رخ داده است، حمایت کنند» (مجله مارکسیسم جهانی، سپتامبر ۱۹۵۹: شماره ۸، ص ۷۴).

ج. کارشکنی در طرح‌های اجرایی: حزب توده افزایش حضور مستشاران آمریکایی را مانع از شکل‌گیری اعتصابات گوناگون و پیگیری اهداف خود می‌دانست؛ زیرا حضور آنها را با کنترل کارخانه‌ها و مؤسسات دولتی، سرکوب جنبش کارگری و با آتش و خون مساوی می‌دانستند (سرگزی و دیگران، ۱۴۰۰: ۸۶). ویلیام وارن رئیس اداره اصل چهار ایران، اذعان داشت که کمک‌های بهداشتی اصل چهار در سال ۱۳۳۱، مرض مالاریا را در برخی مناطق تا یک‌چهارم کاسته بود. مردم محلی نیز همراهی خوبی با آنان داشتند. در این بین، حزب توده تمام قدرت تبلیغاتی خود را در این دهات که کارشناسان آمریکایی مشغول خدمات بودند، متمرکز ساخته بود. با اینکه مأموران تبلیغاتی حزب توده برای خنثی کردن اعمال کارشناسان آمریکایی، با مردم تماس رو در رو می‌گرفتند، ولی به نظر می‌رسد نتیجه‌ای نگرفتند. با وجود رشد احساسات ملی‌گرایانه و ضد بیگانه، تا اواسط سال ۱۳۳۱ مخالفتی با نیروهای اصل چهار بین مردم عادی گزارش نشد (بشیر گنبدی، ۱۳۸۲: ۱۴۲/۱).

د. تخریب طرح‌های روستایی: زمانی هم که موضوع تقسیم اراضی سلطنتی بین زارعان با اقساط ۲۵ ساله مطرح گردید، کمونیست‌ها به ضدیت با این طرح برخاستند و حتی در این راه سنگ‌اندازی هم کردند. احتمالاً آنها می‌ترسیدند مبادا روزی شاهد این موضوع باشند که کشاورزان ایران، زمینی را در مقابل هیچ صاحب شوند؛ امری که تبلیغات و شاخصه‌های تعلیمی آنها را در رابطه با کمک به کشاورزان و طبقات پایین جامعه ایرانی کم‌اثر می‌کرد. اتفاقاً بخشی از کمک‌های اقتصادی آمریکا و اداره اصل چهار که با قدرت کار خود را در ایران آغاز کرده بودند، منوط به عملی شدن همین برنامه تقسیم املاک سلطنتی بود (مارجا، ۳۳۳۸۸): زیرا کارشناسان اصل چهار معتقد بودند: «برنامه کمک‌های اصل چهار صرفاً به منزله دواي مُسکن ضعیفی است برای سرطان ایران». چاره فوری این مرض آن است که توزیع تمام اراضی اربابی و خالصه صورت پذیرد و پشتوانه «برنامه کمک‌های اجتماعی شاهنشاهی» گردد (بشیر گنبدی، ۱۳۸۲: ۱۲۴/۱-۱۲۵).

هـ تحریم بلوک شرق: صادر نکردن و تحریک کالاهای استراتژیک به کشورهای بلوک شرقی، برای دفاع از کشورهای جهان آزاد و از شروط کمک‌های اصل چهار بود. مواجهه روزنامه‌های توده در برابر پذیرش این کمک‌ها، همیشه همراه با تخریب و اعلان تجاوز امپریالیسم آمریکا بود. در نتیجه، از دولت می‌خواستند با عقد قراردادهایی ایران را به سوی نیستی هدایت نکند و همچون کشور ترکیه که اسیر آمریکا شده بود، ملت را قربانی اهداف خود نسازد (رنج و گنج، ۱۷ خرداد ۱۳۳۱: شماره ۷۶، ص ۱). روزنامه‌های چپ‌گرا با انتشار مقاله‌های مختلف، به افشاکاری درباره هدف‌های حضور آمریکاییان در مناطق مرزی و استراتژیک ایران برای تقویت تحریم، تحت پوشش فعالیت‌های اصل چهار می‌پرداختند و ضمن آن، هرگونه تماس دولت مصدق با آمریکا برای دریافت کمک‌های مالی و اقتصادی را محکوم می‌کردند.

تاکتیک‌های تخریب رسانه‌ای حزب توده علیه آمریکایی‌ها

پس از غیرقانونی شدن حزب توده در سال ۱۳۲۷، فعالیت‌های حزب به صورت تشکیل دسته‌ها و جمعیت‌هایی با نام‌های «جمعیت ملی مبارزه با استعمار» و «جمعیت ایرانی هواداران صلح» درآمد که علاوه بر برپایی تظاهرات، روزنامه‌های وابسته مانند «شهپاز» و «مصلحت» را در جهت تبلیغ اهداف کمونیستی شوروی منتشر کردند (سرگزی و دیگران، ۱۴۰۰: ۹۵). از دیگر روزنامه‌های این حزب می‌توان به «سنگر صلح»، «نامه ماندان»، «نامه آذربایجان»، «ناقوس خطر»، «بانگ مردم»، «ارزش کار»، «رنج و گنج» و «به سوی آینده» اشاره کرد. محتوای این نشریات دربردارنده مسائل مختلف سیاسی، از جمله تقبیح امپریالیسم آمریکا بود (سرگزی و دیگران، ۱۴۰۰، ۹۶). روزنامه‌های چپ‌گرا تلاش داشتند اثبات کنند که دولت آمریکا به‌طور کامل از سیاست‌های انگلیس حمایت می‌کند (بارل، ۱۳۹۵: ۲۶۲/۱۴). حزب در مقابل هر محور مبارزاتی، تاکتیک تخریب رسانه‌ای خاص خود را داشت:

الف. تاکتیک تمسخر و تحریف: حزب توده موضوع اصلاح نژاد احشام و حیوانات بارکش و پرورش قاطرهای بارکش را دست‌مایه تحریف و تمسخر قرار داده بود و از عادات و اشعار سنتی ایران علیه آن استفاده می‌کرد. روزنامه‌های حزب توده در این زمینه نوشتند: «آه! ایالات متحده بزرگ برای کمک به ایران می‌آید و ایران به چه چیزی دست پیدا می‌کند؟ چند تا الاغ! مردم گرسنه‌اند، اما نتیجه و وعده‌های امپریالیست توانگر چیست؟ چند تا الاغ» (وارن، ۱۳۹۴: ۸۰).^۱ رادیو مسکو نیز در اقدامی تحریک‌آمیز این ماجرا را دست‌مایه تمسخر قرار داده بود و هر شب به الاغ‌های آورده‌شده به ایران می‌پرداخت (وارن، همان، ۸۰-۸۱). بر این اساس، کمونیست‌ها تبلیغات‌چی‌های ماهری بودند

۱. حتی یک روزنامه به صورت نیمه‌طنز تصویر ویلیام وارن را در کنار نقاشی یک الاغ منتشر کرد (وارن، ۱۳۹۴: ۸۰).

و زیرکانه‌تر از هر گروهی در ایران عمل می‌کردند.

هر زمان که در فعالیت‌ها و همکاری اصل چهار در طرح‌ها، پیشرفتی نمایان می‌شد، دیگر کمتر از روش تمسخر برنامه‌ها استفاده می‌کردند و نحوه تبلیغات تخریبی خود را ناگهانی تغییر می‌دادند و می‌کوشیدند مردم را چنان تحریک کنند که برنامه‌های آمریکا، یوغ بزرگی بر گردن ایرانی است و اینکه کارشناسان آمریکایی جاسوس‌اند و تلاش دوجندانی را در زمینه نفوذی بودن آنان ارائه می‌دادند. حتی هنگامی که ایرانیان و مصدق در مقابل شرکت نفت ایران و انگلیس کوتاه نیامدند و به دنبال حق ملی کردن صنعت نفت بودند و به رغم آنکه آمریکا در سال اول نخست‌وزیری مصدق، میل به حمایت از وی داشت و نقش تعدیل‌کننده در برابر خواسته‌های بریتانیا داشت، حزب توده مشتاق حمله به آمریکایی‌ها بود (همایون کاتوزیان، ۱۳۹۳: ۲۱۱).

ب. **بزرگ‌نمایی گسترش وابستگی ایران به آمریکا:** در هر دوره، تاکتیک مبارزاتی حزب توده در حال تغییر بود. روزنامه «شهباز»^۱ در شماره شنبه، ۱۶ فروردین ۱۳۳۱ نوشت: «جبهه ملی در عرض یازده ماه حکومت خود، نفوذ امپریالیسم را در میهن توسعه داده است. آنها در عین حال که ادعای مبارزه علیه استعمار می‌کردند، با قبول اصل چهار ترومن، پای «استعمار هار آمریکا» را به میهن ما گشودند» (روزنامه شهباز، ۱۶ فروردین ۱۳۳۱: شماره ۱۸۴، ص ۱). در شماره سوم و نوزدهم تیر ۱۳۳۱ هم نوشت: «ساخت فرودگاه با کمک‌های مالی اصل چهار در تهران، مشهد، همدان، تبریز و آبادان که از نقاط استراتژیک‌اند، در حال انجام است که باعث زنده شدن قرارداد ۱۹۱۹ در لفافه اصل چهار ترومن گردیده است» (روزنامه شهباز، ۱۹ فروردین ۱۳۳۱: شماره ۱۸۷، ص ۳). روزنامه ایزوستیا در مقاله‌ای با عنوان «زماداران ایران درصدد انداختن یوغ برنامه مارشال به گردن ایران می‌باشند» انتشار داد که ترجمه آن، به وسیله سفارت ایران در مسکو به تهران مخابره شد (مارجا، ۱۷۱۴). مخبر این خبرگزاری در تهران، با بزرگ‌نمایی اهداف آمریکایی‌ها و تشجیع حزب توده اطلاع داده بود که نحوه عرضه کمک‌ها از سوی آمریکا مشروط به این شده است که مصرف وجوهی که ایران به عنوان کمک دریافت می‌کند، تحت نظارت و کنترل دقیق آمریکا باشد و آمریکا تنها با شرط استقرار کامل خود بر ایران، به این کشور پیشنهاد کمک خواهد کرد. دامنه این کنترل و نظارت، باید حتی شامل عزل و نصب اعضای هیئت دولت ایران باشد.

جمعیت ملی مبارزه با استعمار در راستای سیاست شوروی، قبول اصل چهار ترومن و موافقت‌نامه‌هایی را که میان دولت جبهه ملی و اداره اصل چهار در کشاورزی، بهداشت و فرهنگ ایجاد شده بود، موجب وابستگی و اعمال نفوذ آمریکا در کشور بیان می‌کرد (روزنامه شهباز، ۱۶ فروردین ۱۳۳۱،

۱. این نشریه، ارگان جمعیت ملی مبارزه با شرکت‌های استعماری نفت در ایران بود و از سازمان‌های زیرمجموعه حزب توده شناخته می‌شد.

شماره ۱۸۴: ص ۱) و این گونه نشان می‌داد که کمک‌های اصل چهار، ضربه بزرگی بر پیکر استقلال سیاسی و اقتصادی ایران وارد خواهد کرد و قدم بزرگی برای کشاندن ایران به جبهه جنگ بین‌المللی خواهد بود (نامه ماندا، ۱۹ بهمن ۱۳۳۰: شماره ۱۳، ص ۱). مطبوعات حزب توده هدف اداره اصل چهار را تحقق هدف‌های امپریالیسم آمریکا بیان کردند و از مردم خواستند مداخلات علنی دولت استعماری را تحت عنوان کمک تحمل نکنند (رنگین کمان، ۱۳۳۲/۳/۱۴، ش ۲، ۱).

ج. تاکتیک تخریب و افترا: تاکتیک دیگر حزب توده، افترا زدن به کارکنان آمریکایی و ایرانی بود. ویلیام وارن نوشته است یکی از روزنامه‌های توده‌ای در رابطه با فعالیت‌های اصل چهار چنین نوشته بود: «خانم‌های ماشین‌نویس مؤسسه همکارهای فنی (اصل چهار) با بسیاری مردان ایرانی بنای دوستی می‌گذارند. نه فقط به منظور دوستی با یک نفر، بلکه برای اینکه هرزگی را رواج دهند» (وارن، ۱۳۹۴: ۱۷۳). البته این مقاله به وسیله روزنامه «بانگ مردم» که رویه ملی‌گرایی داشت، پاسخ داده شد که «ما به حزب توده اهمیت نمی‌دهیم، چون آنها عمال یک کشور خارجی (شوروی) هستند و به دنبال سلطه شوروی بر ایران‌اند» (وارن، همان، همان‌جا).

یکی دیگر از روش‌های حزب توده، رسوخ در کارشناسان ایرانی همراه هیئت عملیات اقتصادی آمریکا بود و از این طریق، هم از برنامه‌های آنها خبردار می‌شدند و هم احتمالاً شیوه تخریب را می‌توانستند انتخاب کنند. در آذر ۱۳۳۱ شهربانی گیلان به وزیر کشور گزارش داد که برخی داوطلبان کمک‌مهندس، بدون اطلاع استانداری و توسط خود مأموران اصل چهار انتخاب شده‌اند که همه «از اعضای حزب توده می‌باشند و مصلحت نیست جزو داوطلبان باشند؛ زیرا ایشان تمایلی ندارند مأموران اصل چهار در گیلان دست به اقدام بزنند و اصولاً مسافرت افراد آمریکایی را به آن مناطق نیز مناسب نمی‌دانند» (بشیر گنبدی، ۱۳۸۲: ۱۷۱/۱-۱۷۳).

د. همراهی با احزاب دیگر در ضدیت با آمریکا: پس از عزل مصدق و نخست‌وزیری چندروزه قوام که منتج به قیام ۳۰ تیر ۱۳۳۱ گردید، بسیاری از نیروهای احزاب دیگر از جمله ملی‌گراها و مذهبیون، به منتقدان حضور کارشناسان آمریکایی در ایران تبدیل شدند. همراهی با احزاب سیاسی و مذهبی برای دستیابی به اهداف، یکی دیگر از تاکتیک‌های حزب توده بود. سفیر آمریکا در ۲۸ تیر ۱۳۳۱ با قوام ملاقات کرد و حتی قول حمایت مالی و کمک اقتصادی داد. با وجود این دیدار، آمریکا به خاطر ترس از راه افتادن جنبش و احساسات ضد آمریکایی و تبدیل شدن آن به تظاهرات گسترده در ایران، به‌طور علنی حمایت خود را از قوام اعلام نکرد. ولی این موضوع در یادداشت‌های لوی هندرسون - سفیر آمریکا به وزارت امور خارجه آمریکا ذکر شده که حزب توده و اعضای جبهه ملی بر این عقیده بودند که همدستی و همکاری قوام و هندرسون، عامل استعفای مصدق بود (بلیک، ۱۳۹۴: ۷۹).

مواجهه حزب توده با تغییر رویکرد آمریکا نسبت به دولت مصدق

با روی کار آمدن آیزنهاور، برادران دالس در دولت وی نفوذ یافتند و شرایط برای دولت مصدق تغییر کرد. فعالیت‌های ضد ایرانی بریتانیا در مناقشه نفتی و همراهی آمریکا با این کشور، به رشد جو بی‌اعتمادی شدید در کشور بر ضد خارجی‌ان، به‌خصوص نسبت به بزرگ‌ترین گروه خارجی مقیم ایران، یعنی آمریکاییان منجر شد. دکترین «نگاه نوی» آیزنهاور در مورد ایران، روی بی‌ثباتی سیاسی و برطرف کردن خطری که از سوی حزب توده متوجه بود، متمرکز شد. به واقع سیاستمداران آمریکا به دنبال طرح یک رویکرد جدید بودند که می‌خواست ایران را از ملتی بی‌طرف در امور جهانی، به یک رکن ضد کمونیست در منطقه تبدیل سازد (گازپوروسکی، ۱۳۷۱: ۱۶۸). این رویکرد، راهنمای عمل سیاستمداران در ایران بود که به بازدارندگی از نفوذ شوروی کمک کند و در صورت لزوم، یک خط جبهه علیه نیروهای شوروی در عمق ایران ایجاد کند.

نامه دکتر مصدق به آیزنهاور^۱ برای حل مناقشه نفتی و جلسات با ویلیام وارن در تهران، باعث انتقادات شدید توده‌ای‌ها از وی گردید. جریان امور هم به تنش‌ها افزود. آیزنهاور پاسخ نامه درخواست کمک مصدق را از طریق شبکه رادیویی صدای آمریکا پخش کرد و همه ایرانیان متوجه شدند که مصدق قمار حمایت آمریکا را باخته است و همین باخت روی وی اثر زیادی خواهد گذاشت (صداقت کیش، ۱۳۵۰: ۳۲). توده‌ای‌ها در این برهه به‌طور آزادانه در تظاهرات شرکت و مردم نیز از آنها استقبال می‌کردند. البته این امر هم ممکن است از حربه‌های دکتر مصدق در راستای تحت فشار قرار دادن آمریکا برای دریافت کمک‌های مالی و خرید نفت ایران بوده باشد؛ چیزی که در نامه به آیزنهاور هم بر آن تأکید شده بود. مطبوعات حزب توده شروع به تبلیغات گسترده‌ای علیه آمریکا کردند و نوشتند آمریکا تنها به علت وجود شوروی در همسایگی ایران، به عرضه کمک‌های اصل چهار پرداخته بود (روزنامه شهیار، ۲۰ مرداد ۱۳۳۲: شماره ۵۷۳، ص ۱) و سعی در دامن زدن به آتش نیمه خفته نفاق و اختلاف داشتند. در پی همین توطئه‌ها، در واقعه ۳۰ تیر ۱۳۳۱، اداره اصل چهار ترومن مورد حمله قرار گرفت. این موضوع سبب شایعاتی مبنی بر کشته شدن یک نفر آمریکایی و تعطیلی موقتی همه مراکز اصل چهار آمریکا در ایران گردید؛ هرچند سخنگوی سفارت آمریکا رسماً به تکذیب این شایعات پرداخت و اعلام کرد اصل چهار بر ادامه کار در ایران تأکید دارد و مراکز خود را تعطیل نخواهد کرد (همراز، ۱۳۸۱: ۱۷۸-۱۷۹).

۱. «چند ماه پس از نامه من هنوز مردم ایران مشکلات مالی دارند و ضد توطئه‌های سیاسی شرکت سابق نفت ایران و انگلیس مبارزه می‌کنند. آنها همه شکل‌های تبلیغاتی و دیپلماتی را به کار می‌برند تا فروش نفت ایران را با مانع روبه‌رو کنند... ما امیدواریم که در زمان تصدی جنابعالی توجه بیشتری به ایران بشود... اکنون دولت ایران مشکلات اقتصادی و سیاسی دارد. اگر این مشکلات ادامه یابد، از نظر بین‌المللی می‌تواند پیامدهای جدی داشته باشد. ایران امیدوار است با کمک آمریکا بتواند موانع فروش نفت را از میان بردارد... دولت آمریکا نیز می‌تواند به دولت ایران کمک‌های اقتصادی مؤثر انجام دهد. در پایان از جنابعالی تقاضا دارم نسبت به اوضاع خطرناک ایران همدردی و محبت نشان دهید» (اسکندریان، ۱۴۰۱: ۷۴-۷۵).

در دی ۱۳۳۱ مصدق از آیزنهاور خواستار توافق‌نامه‌ای در زمینه ارائه کمک‌های مالی بیشتر و مساعدت درباره مناقشه نفتی بود. در بهمن همان سال، پیشنهادهای وی از سوی دولت آمریکا رد شد (خرازی، ۱۳۸۰: ۱۷۶). حزب توده با بهره‌گیری از شرایط موجود، پاسخ آیزنهاور به درخواست کمک مالی مصدق و گفت‌وگوی او با آمریکا را مورد حمله قرار داد. این موضوع عامل شروع وقایعی در بخش‌هایی از کشور گردید؛ در نهم بهمن ۱۳۳۱ رئیس شهربانی فارس به استاندار استان هفتم گزارش داد که در شیراز شخصی به نام کریم فیروزآبادی نسبت به یکی از اتباع آمریکایی اصل چهار اهانت و فحاشی کرده و دسته‌ای از حزب توده در بازار حاجی و دروازه اصفهان شهر شیراز، تظاهراتی علیه دولت و آمریکایی‌ها راه انداختند و شعار «یانکی به خانه بازگرد» علیه کارشناسان آمریکایی اصل چهار سر دادند. البته بسیاری از آنها متفرق و تعدادی دستگیر شدند (ساکما، ۳۶۷۹/۲۹۰). در شهر آباده نیز گزارشی از توهین و حمله به نماینده اصل چهار مخابره شد. گزارش‌ها از شهرهای دیگری آگاهی‌های زیادی می‌دهند که مردم این شهرها در ضدیت با کارشناسان آمریکایی در سال ۱۳۳۱ و ۱۳۳۲ تظاهرات و درگیری‌های مختلفی را به راه انداختند و به تدریج در حال همه‌گیر شدن بود.

همراهی با احزاب دیگر یا طراحی اعتراضات علیه کارشناسان آمریکایی، مستمراً توسط حزب توده صورت می‌گرفت؛ از جمله در بیانیه حزب توده ایران که در شهر گرگان منتشر شد، پس از آنکه به دولت مصدق به علت سیاست نادرست نسبت به ملی کردن نفت، نزدیکی به آمریکا و شراکت آمریکا با انگلستان در تحریم نفتی ایران، انتقاداتی وارد کردند، خواستار طرد همه مستشاران آمریکایی از ادارات و ارتش، برچیدن سازمان‌های جاسوسی آنها، از جمله اصل چهار و سایر مؤسسات نظیر آن گردیدند و قطع رابطه با بانک جهانی و قطع مذاکره با آمریکا برای دریافت وام را خواستار شدند (ساکما، ۶۳۴۹/۲۹۰). هدف حزب توده این بود که در سایه این جوسازی، مسئله نفت به نفع انگلیس حل نشود، نیروهای آمریکایی و ارزش‌های مربوط به آنان را تخریب کنند و پایگاه یک نفوذ قوی را در بین مردم و احزاب ایجاد کنند.

حزب توده در عریضه‌ها و تلگرافات مختلفی که از نمایندگان کارگران و کارکنان صنایع مختلف از جمله در صنایع شهر آبادان، شهرهای اصفهان و مناطق دیگر به دکتر مصدق نخست‌وزیر ارسال می‌شد، همیشه آمریکا و انگلیس را در کنار هم امپریالیست خطاب می‌کردند و نیروهای اصل چهار و کارشناسان آنها را «جاسوسان مستشارنمای آمریکایی» و مراکز اصل چهار را «لانه جاسوسی اصل چهار» خطاب می‌کردند و خواستار اخراج آنها بودند (کمام، ۱۶۲-۲-۴۴). این تلگراف‌ها در فروردین و اردیبهشت ۱۳۳۲ از بسیاری از شهرها به سوی تهران ارسال شد. در عموم تلگراف‌ها، متن نامه و عریضه از «جمعیت مبارزه با استعمار» حزب توده دریافت یا کمک گرفته شده بود؛ حتی به همین اکتفا نکرده و درخواست شده بود تمام مؤسسات و اموری را که تاکنون آمریکائیان پیش برده‌اند، باید تعطیل یا برچیده

شوند (کمام، ۱۷-۳۲۳-۴۱). این تلگرافات و اغتشاشات اواخر فروردین ۱۳۳۲، منجر به ترس دستگاه حکومتی از امکان فعالیت احزاب وابسته به حزب توده یا برخی احزاب دینی ضد حکومتی در تعرض به مؤسسات آمریکایی در ایران گردید و دستور داده شد مراقبت کامل از مؤسسات اصل چهار و افراد خارجی به خصوص آمریکایی‌ها انجام شود تا وضعیت پیش آمده، تکرار و تسری نیابد؛ زیرا اخبار حاکی از آن بود که در تهران نیز به وابسته دریایی سفارت آمریکا تعرض شده و در شیراز کارمندان اصل چهار دوباره مورد حمله قرار گرفته‌اند (ساکما، ۲۳۰/۴۸۶۲).

یانکی به خانه بازگرد

حمله به اداره اصل چهار در ۲۷ فروردین ۱۳۳۲ در شهر شیراز، سبب خسارت فراوان به آن شد. در تظاهراتی که به دعوت حزب توده ایران با سخنرانی فریدون توللی^۱ و کریم پورشیرازی روی داد، میان طرفداران «حزب ایران» و «حزب برادران» زد و خوردی رخ داد و دامنه آن به تخریب بخشی از اداره اصل چهار رسید. سی نفر از کارکنان اداره، تحت حمایت قشقای‌ها به باغ ارم پناه بردند (همراز، ۱۳۸۱: ۱۷۸). مخالفت‌های پراکنده دانشجویان شهر شیراز با حضور و فعالیت کارشناسان آمریکایی در اردیبهشت ۱۳۳۲ ادامه داشت. سفارت آمریکا از نخست‌وزیر مصدق خواست که از حمله‌ها و ناآرامی‌ها علیه کارکنان آمریکایی جلوگیری کند و تهدید کردند اگر جلوگیری نشود، دولت آمریکا خروج اتباع آمریکایی از ایران را در دستور کار و بررسی قرار می‌دهد.

در این برهه زمانی، اداره اصل چهار، نهاد آسیب‌پذیری شده بود؛ به‌ویژه در برخی روستاها با نفوذ نیروهای توده‌ای، به محل فعالیت توده‌ای‌های ضد آمریکا تبدیل شده بود. حزب توده تصویر «کبوتر صلح» پیکاسو را بر روی کارتی با شعار «Yanky Go Home» به زبان‌های مختلف نشر داده بودند و بین همه شهرها ارسال می‌کردند (وارن، ۱۳۹۴: ۱۷۷). شاید از این موضوع بتوان نتیجه گرفت که بسیاری از شیوه‌های مبارزاتی حزب توده ایران، هم‌گرا با دیگر کمونیست‌ها در مناطق دیگر جهان بود و از طریق هواخواهان شوروی مدیریت می‌شد. مبارزات علیه کارشناسان آمریکایی، بر هر چیزی که انعکاس رسانه‌ای خوبی می‌توانست داشته باشد، بنا می‌شد.

شعار «یانکی به خانه بازگرد» زمانی در ایران شدت گرفت که بریتانیایی‌ها از ایران به دستور دکتر مصدق اخراج شدند. تا پیش از آن، گاهی به صورت اعلانی بر دیوارها مشاهده می‌شد. پس از رفتن بریتانیایی‌ها، همه عدم اعتماد به خارجی‌ها، هدایت شد به سمت آمریکایی‌ها و اصل چهار که در آن زمان

۱. شاعر و طنزپرداز شیرازی که نوشته‌هایی طنزآمیز با نام/تلفظ را درباره مسائل اجتماعی و سیاسی به رشته تحریر درآورد. یکی از نوشته‌های وی موجب توقیف «روزنامه فروردین» شیراز شد و به جای آن «روزنامه سروش» انتشار یافت. وی از شاخه حزب توده شهر شیراز بود. در سال ۱۳۳۶ توللی و جمعی دیگر، از جمله خلیل ملکی، جلال آل احمد و رسول پرویزی که با منش سیاسی رهبران حزب توده مخالف بودند، دست به انشعاب زدند.

بزرگ‌ترین گروه باقیمانده در کشور بودند. به تدریج هر صنفی به طریقی از این شعار استفاده می‌کرد. در بخش کشاورزی، از اعلانی که کمی متفاوت بود، استفاده می‌شد: «یانکی برو بیل بزن» یا اعلان «یانکی بیا اینجا». به واقع با رفتارهای خاص آمریکایی‌ها، اعلان‌های جدید و شعارهای جدیدی ساخته می‌شد (وارن، ۱۳۹۴: ۱۷۹). این نوع برخورد و تخریب رسانه‌ای فعالیت آمریکایی‌ها، مورد توجه همه آنهايي بود که می‌خواستند ایران به هر طریقی از ادامه همکاری با آمریکایی‌ها صرف نظر کند و خروج آنها تسریع شود. بنابراین بعد از سقوط دولت مصدق، نیروهای ملی‌گرا نیز از این شعار در ضدیت با رفتار آمریکایی‌ها استفاده می‌کردند.

در همین زمان، رادیو مسکو اخبار تندی به ایران مخابره می‌کرد و در آن، از ویلیام وارن به عنوان «وارن، جنگ‌افروز امپریالیست» یاد می‌کرد. این خبرگزاری، برنامه‌های اصل چهار را تلاش آمریکا برای تشکیل یک رژیم استعماری در ایران معرفی می‌کرد (وارن، همان، ۳۰۰). این رسانه مفسری به نام الکساندروف داشت که سخنرانی‌های زیادی از وی در این برهه پخش می‌شد. عنوان یکی از سخنرانی‌های وی «روش زندگی آمریکایی، یعنی فاشیسم» بود. وی در میان سخنان خود، به مسئله مشاوران و کارشناسان اصل چهار آمریکا در ایران پرداخت و اینکه آنها آزادی ایرانیان را از بین برده‌اند (وارن، ۱۳۹۴: ۳۸۹-۳۹۰). بر این اساس، می‌توان نتیجه گرفت که موضع رسمی شوروی نسبت به دولت مصدق و کمک‌های آمریکا، در اصل با مشی حزب توده هماهنگ بود، اما اظهارنظرهای علنی در روزنامه‌ها و رسانه‌های مختلف، در مورد مصدق معتدل‌تر و در مورد آمریکایی‌ها تخریبی و تمسخرآمیز بود.

نتیجه‌گیری

گسترش نفوذ آمریکا در ایران با ارائه کمک‌های اصل چهار که طراحی عملیاتی برنامه‌های توسعه‌ای را برعهده می‌گرفت، باعث هراس شوروی شد و این ذهنیت را برای حزب توده و هواخواهان شوروی ایجاد کرد که قدرت و نفوذ آنها برای ایجاد تغییر در ایران، در حال کاهش است. در این بین، سیاست‌های قاطعانه مصدق بر ضد شوروی، خاطر شوروی و هواخواهان آن در ایران را آزرده کرد. این مواضع در جهت‌گیری سیاست خارجی شوروی نسبت به دولت مصدق و موضوع کمک‌های اصل چهار، تأثیرگذار بود. این دو ابرقدرت از طریق احزاب طرفدار خود، در حال شکل‌دهی به سیاست خارجی ایران بودند. با تبلیغات طرفداران شوروی در ایران، «طرفدار آمریکا بودن» همان رنگ و بوی «طرفدار انگلستان» بودن را به خود گرفت.

وضعیت حزب توده و ارتباطات آن با دولت مصدق، شرایط چندوجهی را ایجاد کرد. با وجود آنکه رهبران حزب توده از جمله کیانوری ادعای همراهی و کمک به دولت مصدق را داشتند، ولی محتوای مطبوعات

و نشریات حزب اگرچه یکدست نبود، اما شدیداً این ادعا را رد می‌کند. از یک سو، نزدیکی حزب به دولت و تساهل مصدق نسبت به اقدامات آنها، موجب نگرانی آمریکا شده بود و بهانه‌ای برای تأخیر یا ممانعت از اعطای کمک‌های مالی اصل چهار آمریکا به ایران می‌گردید و از سوی دیگر، نقش مهمی در دور کردن دولت ترومن از مصدق و روی آوردن آمریکا به برنامه «سَد نفوذ» شوروی در ایران داشت؛ موضوعی که در دوره دولت آیزنهاور بر آن تأکید شد و به تغییر رویکرد آمریکا نسبت به جبهه ملی و نماینده آن دولت مصدق، منجر گردید. در دیدگاه جدید آمریکا، مصدق طرفدار کمونیسم شناخته نمی‌شد، ولی سیاست‌هایش ایران را بی‌ثبات کرد و زمینه را برای فعالیت تنها حزب سازمان‌یافته ایران یعنی حزب توده فراهم می‌کرد. بر این اساس، استمرار کمک‌های اقتصادی و فنی، دستیاری امنیتی آمریکا از دولت مصدق، گروگان نوعی اصلاح در روابط دولت مصدق با کمونیست‌ها و رأس آن حزب توده و همراهی سیاسی با آمریکا تعریف شد.

تاکتیک‌های مبارزاتی حزب توده ایران، هم‌گرا با دیگر کمونیست‌ها در مناطق دیگر جهان بود و از طریق هواخواهان شوروی مدیریت می‌شد. به عبارت دیگر، موضع رسمی حزب توده در قبال کمک‌های اصل چهار آمریکا به دولت مصدق، در اصل با مشی جهانی کمونیسم و کشور شوروی هماهنگ بود. مبارزات علیه کارشناسان آمریکایی، بر هر چیزی که انعکاس رسانه‌ای خوبی می‌توانست داشته باشد، بنا می‌شد و تاکتیک‌های آنها همگام با شرایط در حال تغییر بود. البته جذابیت‌های حزب توده صرفاً مربوط به تاکتیک‌های مبارزاتی علیه آمریکا و همراه کردن طیف‌های دیگر جامعه نبود، بلکه اساساً جذابیت حزب توده برای طبقه متوسط شهری عمدتاً بر دو وجه استوار بود: الف. مخالفت کمونیسم با نفوذ امپریالیسم آمریکا؛ و ب. امید به انقلاب سوسیالیستی به این مفهوم که طبقه متوسط شهری «واجد شرایط علمی و عملی» جایگزین استبداد سنتی شده بود و در نتیجه آن، برخوردار از اعتبار، امنیت و وجهه بیشتری نسبت به دستگاه پهلوی بود. در این راستا، نشریات حزب بازگشت به نگرش سنتی و اتحاد با شوروی را خواستار بودند و با تحت فشار قرار دادن دو طرف دولت مصدق و نیروهای آمریکایی، در پی امتیازگیری از هر دو سوی بودند و تلاش می‌کردند گستره عمل حزب را در راستای اثبات وجهه علمی و عملی خود افزایش دهند.

«این مقاله بدون حمایت مالی و بر اساس علایق پژوهشی به رشته تحریر در آمده است»

References

Documents

Sāzmāne asnād va ketābkhāne-ye melli (Sākmā).

Sākmā, Case No: 6349/290.

Sākmā, Case No: 3679/290.

Sākmā, Case No: 4862/230.

Ketābkhāne va markaze asnād-e majles-e Šorāye eslāmī (Kemām).

Kemām. Case No:44-162-2.

Kemām. Case No:44-323-17.

markaze asnād-e reyāsat jomhūrī Īrān.(Mārjā). Case No: 33388.

Mārjā. Case No: 1714

Document books

Bārel, R.M. (2016). Yāddāsthāye syāsī Īrān: 1324-1330, translated by Mehdī Rahmānī.

Tehrān: Islamic Revolution Documents Center. . [In Persian]

Bašīrgonbadī, Teymūr. (2003). Asnādī az asle 4 Trūman dar Īrān (1946-1991). Tehrān:

Presidential Documents Center. [In Persian]

Kharāzi, Seyyed Sadeq. (2001). Āmrīcā va Tahavolāte Īrān: asnāde joneše melī naft. Tehrān:

Center for Diplomatic History and Documents of the Ministry of Foreign Affairs of Īrān.

[In Persian]

ūnāh, Alexānder and Nānz, alen. (2000). Īrān va the Āmrīcā: Tarīk mostanade ravābete

dojānebe. Translated by Saīde Lotfīān and Āhmad Sādeqi, Tehrān: Qūmas Publishing

House. [In Persian]

Main sources

Pahlavi, Mohamadrezā Šāh. (1971). Mamūryat barāye vatanam. Tehrān: Translation and

Book Publishing House. [In Persian]

Amūī, Mohamad Alī. (2001). Dorde zamāne: kāterāte Mohamad Alī Amūī. 1978-1980,

Tehrān, ešāre Publishing. [In Persian]

Kianūri, Nūredine. (1992). kāterāte Nūredine Kianūri, Tehrān: Etelāāt Publishing. [In Persian]

Mīlspo, Artūr. (1990). Āmrīcāiha dar Īrān. Translated by Abdolreza Hūšang-Mahdavi, Tehrān:

Alborz Publishing. [In Persian]

Waren, Wīlīām. (2015). Mamūriātī barāye solh: asle 4 dar Īrān. Translated by Mohamad Amīn

Nāderian and Mīna Nāserian, Tehrān: hezārye sevom andīše Publishing. [In Persian]

Publications

- Etelāāte mähāne, 1952, the first year of the Point Four aid has ended, No. 57, p. 11. [In Persian]
- Besūye Āyande, editorial dated January 13, 1952, No. 54. [In Persian]
- Besūye Āyande, October 3, 1950, No. 121: p. 4. [In Persian]
- Rūznāmeḥ-ye Dād. edited by Mostafā Alāmutī, Thursday, November 13, 1951, No. 2241. [In Persian]
- Rūznāmeḥ-ye šahbāz, April 19, 1952. [In Persian]
- Rūznāmeḥ-ye Mardom, August 19, 1951, No. 97: p. 1. [In Persian]
- Rūznāmeḥ-ye Ranj-o-Ganj, 17/3/1331, No. 76, 1. [In Persian]
- Rūznāmeḥ-ye Rangin Kaman, 14/3/1332, No. 2, 1. [In Persian]
- Rūznāmeḥ-ye šahbāz, 16/1/1331, No. 184, 1. and 20/5/1332, No. 573, 1. [In Persian]
- Rūznāmeḥ-ye Āzarbāijān, 23/11/1330, No. 5, 1. [In Persian]
- Nāmye Māndā, 9/11/1330, No. 13, 1: 8/11/1331, No. 12, 2. [In Persian]
- Majalye mārkssisme jahānī, September 1959, Vol. 2, No. 8, p. 74. [In Persian]

New research

- Eskandarian, Gohar. (1401). Ravābete Īrān va Āmrīcā. Translated by Garon Sarkīsyān, Tehrān: Sāles Publishing. [In Persian]
- Black, Christian. (1401). Rūyarūye Āmrīcā va šoravī dar Īrān 1941-1942. Translated by Nasrolah Pūrmohamadi-Amalši, Tehrān: Markaze asnāde enqlābe eslāmi. [In Persian]
- Blake, Christian. (1394). Ravābte kāreji Īrān az 1921 tā 1942. Translated by Ali Bāqeri Dolat-Ābādī and Hūriye Dehqān, Yasuj: Moḵātab Publishing. [In Persian]
- Būr, Wīlām. (1401). Dīplomāsi bā sedāye bolnd: An Oral History of American Foreign Policy in Iran (Pahlavi dovom), Translated by gorūhe motarjmīne entešārāte Īrān, Vol. 1, Tehrān: Īrān Publications. [In Persian]
- Bil, Jamez. (1992). Šīr va oqāb. Translated by Forūzandeh Berliān, Tehrān: Fakhte Publishing. [In Persian]
- Borhān, Abdolāh. (1999). Kārname hezbe tūde va raze soqūte Mosadeq, Vol. 2, Tehran: Alam Publishing, House. [In Persian]
- Torkmān, Mohamad. (1982). Qeyām melī 30 Tir, Tehrān: Dehḵoda Publishing House. [In Persian]
- Ramezānī, Rūholah. (1989). Seyāsate kareji Īrān 1941-1973 (1984-1989). Translated by Mohamad Jafar Javādī-Arjomand and Sādeq qorbani, Tehrān: Tehrān University Press. [In Persian]

- Rubin, Bari. (1984). *Jange qodrathā dar Īrān*. Translated by Mahmūd Mašreqī, Tehrān: Aštiani Publishing House. [In Persian]
- Sahābi, ezatolāh. (2010). *Nim gharn kātēre va Tajrobe*, Tehrān: Nashre Farhange sabā. [In Persian]
- Sedaqat-Kiš, Jamšid. (1971). *Ravābte Īrān va Āmrīcā dar dah-ye panjāhe milādī*. Tehrān: Dehḡoda Bookstore Publishing House. [In Persian]
- Kātūzian, Mohamad Alī Homāyūn. (1994). *Eqtesāde siyāsī Īrān: az mašrūtiat ta selsel-ye Pahlavi*. Translated by Mohamad Rezā Nafisi and Kāmbiz Azizi, Tehrān: Markaz Publishing House. [In Persian]
- Gaziorowsky, Mark. (1992). *Sevāsāt kāreji Āmrīcā va šāh: Banāye dolati dastnešānde dar Īrān*. Translated by Fereydūn Fātemi, Tehrān: Markaz Publishing House. [In Persian]
- Nematī, Nūroḡin. (2019). *Ravābete Īrān va Āmrīcā dar dore-ye Pahlavi dovom*. Tehrān: Negah Moāsar. [In Persian]
- Hamrāz, Vida. (2002). *Barasī-ye ahdāf va amalkarde asle 4 Trūman*. Tehrān: Ministry of Foreign Affairs Publications. [In Persian]

Articles

- Ahmadī-Eḡtiar, Mehdī. (2012). “Baresi-ye emteyāze šilāte šomāl”, *Rozagaran majale-ye*, Year 10, Issue 6, pp. 1-15. [In Persian]
- Bigdelī, Alī. (2003). “foqdāne esterāteži va nākāmi doktor Mosadeq”, *Tariḡe ravābet kāreji*, Issue 15, pp. 21-72. [In Persian]
- Daštḡard, Majīd. (2001). “Seyāsāt-e šoravī va hezbe Tūdeh dar qabāle nehzate melī naft”, *faslnāme-ye Tariḡe ravābet kāreji*, Year 22, Issue 88, pp. 37-56. [In Persian]
- Rūzbahāni, Ahmad-Rezā. (2012). “ ”. *Ravābete jebhe-ye melī va Āmrīcā dar dore-ye Pahlavi dovom (1324-1357)*, *motāleāte Tarīḡī*, Year 9, Issue 38. pp. 118-159. [In Persian]
- Sālmī Qamsarī, Morteżā and digarān. (2010). “Asle 4 Trūman va emkane tose-e dar Īrān”, *faslnāme-ye elmī barnāmerizi refāhe ejtemāi*, Year 11, Issue 43, pp. 161-197. [In Persian]
- Sargazi, Zahrā va digarān. (1400). “Bāztābe seyāsate zede emperyalisme šoravī dar matbūāte hezbe Tūdeh (1332-1330 AH.)”, *faslnāme-ye Tariḡe ravābet kāreji*, Year 23, Issue 89, Winter Issue, pp. 100-77. [In Persian]
- Soleymānī, Ali (1390), “ Baresi ravābet seyāsī Īrān va Āmrīcā dar dah-ye noḡostvaziri Mohamad Mosadeq”, *faslnāme-ye Tariḡe ravābet kāreji*, Year 12, Issue 48, Autumn Issue, pp. 129-103. [In Persian]
- Atārzādeh, Mojtabā. (1378). “ Baresi ravābete Īrān va šoravī dar dah-ye hākemīyete komonizm”, *Motāleāte Āsya-ye markaz ī va qafqāz*, Issue 27, pp. 155-196. [In Persian]

Gaziorowski, Mark. (1990). "seyāsate Āmrīcā dar qabāle Īrān dar zamāne Trūman", translated by Maryam Bahrāmīyān, faslnāme-ye Tarīqe ravābet kārēji, Spring Issue, Issue 2, pp. 73-93. [In Persian]

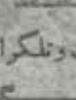
Mīyātā, āsāmo, (2008). "kalīl Malekī dar dorāne melī šodane naft", translated by Mohsen ModīrshāneČī, majale-ye etelāte seyāsi-eqtesādī. Issues 247 and 248. [In Persian]

بیانیه حزب توده برای دکتر مصدق (ساکما، ۱۳۴۹/۲۹۰)

شماره کتاب ۳۶۵

کتابخانه ۱۳۳

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

شماره ۱۵۰

تاریخ وصول	توضیحات	تعداد کتب تاریخ اصل	تاریخ	تاریخ و نام
روز / ماه / سال				
۱ / ۱ / ۱۳۳۳		۲۱۰	۱۳۳۳	۱۵۰

کتابخانه معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

تاریخ وصول: ۱ / ۱ / ۱۳۳۳

توضیحات:

تعداد کتب: ۲۱۰

تاریخ: ۱۳۳۳

شماره: ۱۵۰

شماره کتاب: ۳۶۵

کتابخانه: ۱۳۳

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

شماره: ۱۵۰

تاریخ: ۱۳۳۳

تعداد کتب: ۲۱۰

تاریخ وصول: ۱ / ۱ / ۱۳۳۳

توضیحات:

کتابخانه معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

تصویر اعتراض مردم جنوب (آبادان) به حضور آمریکایی‌ها (۶-۱۶۲-۴۴)

Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 18, No 2, Autumn and Winter 2025
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2025.238865.1404>

Research Paper

The Industrial policies of Mohammad Mosaddegh's government and their impact on the oil-free economy strategy

1. Najme Sajjadi, 2. Ali Bigdeli

1. Phd candidate of the history department, central Tehran branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. E-mail: Najme.sajadi@iau.ac.ir

2. Professor, History Department, Faculty of Letters and Human Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. (Corresponding Author). Email: Alibigdeli.hist@yahoo.com

Received: 2025/02/22 PP 81-106 Accepted: 2025/05/10

Abstract

During the latter half of Mohammad Mosaddegh, the oil-free economy strategy was adopted by government officials as an economic approach, without prior planning and in response to the British oil sanctions. Under this strategy, various economic sectors were reviewed. However, the government's primary emphasis was on industrial development, as industry-as a productive and job-creating sector-could significantly influence the advancement of other sectors and help achieve the objectives of the oil-free economy strategy. The present study, drawing on archival documents and library resources through a descriptive-analytical approach, seeks to answer the following questions: What were the government's industrial policies, and what impacts did they have on the oil-free economy strategy? The historical documents and sources used in this research indicate that these industrial policies functioned as a double-edged sword. So that these policies simultaneously stimulated industrial activity, boosted manufacturing output, increased the number of firms and factories, and enhanced industrial investment-all contributing to sanctions resilience-yet paradoxically fostered various dependencies: reliance on imported machinery, proliferation of assembly plants, dependence on foreign experts, and need for external capital. These outcomes fundamentally contradicted the oil-free economy's core principles.

Keywords: Pahlavi Era; Mossaddegh's Government; Economic History; Industrialization; Oil-free Economy.

Citation: Sajjadi, Najme, Ali Bigdeli. 2025. *The Industrial policies of Mohammad Mosaddegh's government and their impact on the oil-free economy strategy*, Journal of History of Iran, Autumn and Winter, Vol 18, No 2, PP 81-106.

Copyright:©2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

In 1950 (1329 SH), Iran witnessed the successful culmination of the oil nationalization movement—a major turning point in the country’s modern political and economic history. The passage of the nationalization bill not only catapulted Mohammad Mosaddegh to the office of Prime Minister but also triggered a range of international reactions, including a series of crippling oil sanctions. While the movement’s supporters were initially optimistic, believing that Western dependence on Iranian oil, along with inter-Allied tensions between Britain and the United States, would shield Iran from serious repercussions, the reality soon proved otherwise. Mosaddegh’s government quickly realized that although the United States might prevent Britain from launching a military intervention, it would not support Iranian oil exports either. This strategic deadlock marked a decisive moment that prompted Mosaddegh and his economic advisors to reevaluate the country’s financial and development strategy. Faced with a shrinking budget and declining oil revenues, they began shifting their focus toward building a more resilient and self-sufficient national economy based on non-oil sectors. This shift gave rise to a broad economic framework known as the “oil-free economy”. Beginning in August 1951, the Mosaddegh administration moved to replace previous economic policies with new ones, centered around revitalizing agriculture, expanding industrial capacity, rebalancing foreign trade, and managing the national budget with reduced reliance on oil income. The oil-free economy quickly became more than a set of policies—it emerged as a guiding vision for national development in a time of crisis. Mosaddegh and the technocrats surrounding him were strongly influenced by the economic philosophy of Friedrich List, who argued that every nation should develop an autonomous and robust national economy. List advocated for active state intervention in the form of industrialization, agricultural modernization, and protection of local production. His emphasis on reducing imports, promoting exports, and achieving economic independence found a receptive audience in Mosaddegh’s cabinet. Consequently, the industrial sector received significant attention as a key engine for economic growth and employment. New industrial strategies were approved, with the hope that a strong domestic industry would support other sectors and contribute to the success of the oil-free economic vision.

Materials and Methods

The focus on the industrial sector as a major generator of wealth and employment during Mosaddegh's premiership was not without historical precedent. Earlier, during Reza Shah's rule, industrial development had also been a top priority. In both cases, the inspiration stemmed largely from observing Germany's economic transformation. Notably, the German economist Hjalmar Schacht was invited to Iran in both periods to provide economic advice and planning support. However, the critical difference in Mosaddegh's era lay in the strategic context: industrial policy was not pursued in isolation but rather embedded within a larger, holistic economic framework-the oil-free economy. This overarching strategy informed all sectors of national planning and defined the government's approach to development. It was backed by a cohort of technocrats who believed that Iran's economic sovereignty required bold new thinking, especially amid the collapse of oil revenues. The present research aims to evaluate the alignment of Mosaddegh's industrial policies with the core principles of the oil-free economy strategy. To do this, the study adopts a descriptive-analytical research method. First, it conducts a descriptive review of Mosaddegh-era industrial policies, relying on underused archival sources, economic reports, government decrees, and parliamentary records from the early 1950s. Then, it moves to an analytical phase, evaluating the effects and implications of these policies on Iran's industrial development. Particular attention is given to identifying both the achievements and the contradictions that emerged during implementation. For example, while industrial growth was notable, questions remain about the level of dependence on foreign capital, technical expertise, and imported machinery. By analyzing these elements, the research is aimed at offering a nuanced understanding of whether Mosaddegh's industrial policies truly advanced the vision of an oil-independent economy-or whether, in practice, they reproduced new forms of economic dependency under the guise of independence.

Results and Discussion

This research has sought to examine, in a detailed and structured manner, the full set of industrial policies implemented by the government of Mohammad Mosaddegh. These policies formed a subset of the broader economic measures undertaken to execute the "oil-free economy" strategy, which was seen as a way out of the economic crisis imposed by international oil sanctions. By studying historical documents, economic reports, and data from that period, the study has

highlighted the short-term but measurable impacts of these industrial policies, even within the limited lifespan of Mosaddegh's administration. Concrete shifts were evident in the industrial sector. The government's deliberate focus on activating domestic industry produced marked improvements in industrial output and performance. There was a notable surplus in non-oil trade, an increase in the production levels of key manufactured goods, growth in the number and capacity of workshops and industrial plants, a rise in mining operations, and an overall surge in investments across various industrial sub-sectors. These outcomes point to a policy direction that, at least initially, yielded productive results aligned with the intended economic recovery. However, when examined more deeply, these policies also reveal certain inconsistencies and contradictions in relation to the broader principles of the oil-free economy. These contradictions were not widely acknowledged at the time, due to the government's focus on escaping immediate economic collapse. Yet, they remain critical to understanding the longer-term implications of Mosaddegh's strategy. One of the key contradictions lies in the financial foundations of industrial expansion. Despite aiming for independence from oil revenue, the government turned early on to foreign financial aid-particularly from the United States-through programs like the Truman Doctrine's Point Four initiative. A significant share of funding for industrial development thus came from international assistance rather than domestic sources. Besides, large volumes of industrial equipment and machinery were imported from foreign countries. In several cases, raw materials and primary exports from Iran were bartered or sold in exchange for industrial tools and technologies. This pattern reinforced a dependency on external economic systems, undermining the spirit of the oil-free economy's original goal: autonomy. Another notable issue was the reliance on foreign expertise. The government entrusted many critical phases of industrial development to foreign engineers, technicians, and consultants. While this reliance was not unprecedented in Iranian history, it expanded significantly during Mosaddegh's tenure. The result was an increase in assembly-based industries and imported production models, which did not encourage sustainable, locally rooted technological or scientific independence. In essence, this aspect of Mosaddegh's industrial strategy not only failed to reduce Iran's dependency on foreign powers but also shifted that dependency-from the British-dominated oil industry to other sectors dominated by new foreign actors, particularly the United States. Therefore, some industrial policies-though well-intentioned-stood in clear tension with the very strategy they were meant to advance.

Conclusions

The industrial policies pursued under Mohammad Mosaddegh's administration proved to be a double-edged sword, producing both constructive achievements and unintended setbacks. This research has attempted to present a balanced evaluation of both the strengths and weaknesses of these policies, particularly within the framework of the broader oil-free economy strategy. On the one hand, the administration succeeded in sparking industrial growth within a remarkably short period. Statistical improvements in production, trade balance, investment, and factory output suggest that the government's policy focus bore tangible results and held potential for further success, had the administration lasted longer. On the other hand, these developments did not result in a fundamentally self-reliant industrial system. The government lacked access to essential resources such as sufficient domestic "capital", advanced "technology", and an "experienced technical workforce". As a result, rather than reducing Iran's reliance on foreign entities, the government simply redirected it-from dependence on British oil interests to new industrial dependencies, particularly involving the United States and other foreign suppliers and advisors. Ultimately, the long-term effects of this shift in dependency became more evident in the years following Mosaddegh's fall from power. The policies he initiated did not fully fulfill the promise of economic independence that the oil-free economy had set out to achieve.